

*Олександра Дуда
Львівський університет*

ДО ПИТАННЯ ПРО КОРЕЛЯЦІЮ ЗАГАЛЬНОВЖИВАНОВОГО

СЛОВА І ТЕРМІНА

У сучасній лінгвістиці немає однозначного вирішення теоретико-лінгвістичного трактування терміна. Це пояснюється тим, що термінологія стала об'єктом лінгвістичного аналізу тільки за останні 30-40 років у зв'язку із різким зростанням науки у житті суспільства.

Найпоширенішою є точка зору на термінологію як на чітко окреслену підсистему в середині загальної лексичної системи мови. Такий підхід до термінології виправданий особливим призначенням терміна бути засобом вираження спеціального поняття в області науки, техніки, виробництва і підтримується вибором більшості дослідників у ролі об'єкта аналізу терміносистем типу кібернетики, робототехніки, електроніки. Ізольований характер таких терміносистем дозволяє розглядати термін як "особливе" слово зі своїми специфічними властивостями, котрі вирізняють його від загальноновживаного слова. До таких властивостей відносять перш за все його здатність виражати наукове поняття, а також його тенденцію до чіткості семантичних кордонів, однозначності, відсутності емоційного забарвлення [1; 2; 7].

Однак, було б неправильним вважати, що жорстка ізольованість однаково характерна для всіх терміносистем. Широке поширення певної частини понять неізольованих областей науки накладає відбиток на характер семантики термінів, котрі виражають ці поняття. Значна частина одиниць таких терміносистем переходить із спеціальної літературно-книжної у загальноновживану лексику, яка включає в основному нейтральну лексику, певну кількість літературно-розмовних, а також літературно-книжних елементів, до числа яких входять і терміни.

Розглядаючи терміни як певний пласт загально-літературної лексики, стикаємось із рядом труднощів у розумінні того, що таке термін. Перш за все виникає питання, чи є термін словом чи значенням сло-

ва. Дане питання з'являється у зв'язку з тим, що значна частина загально-літературних слів включає у склад своєї смислової структури, поряд із загальновживаними значеннями, значення термінологічні. Ті лінгвісти, котрі досліджують термін у складі його терміносистеми, приймають слово у такому термінологічному значенні за самостійну одиницю терміносистеми.

Наприклад слово "*loan*" має як другорядне значення термінологічне значення банківської сфери "кредит, позика". Саме у цьому значенні спеціальні словники включають це слово на правах терміна.

Проблема розмежування терміна і загальновживаного слова у таких випадках уявляється вирішеною для практичних цілей, якщо розглядати лексичні одиниці з точки зору їх основних і другорядних значень [9, 333].

Так, загальновживані слова, будучи як правило багатозначними, мають у ролі своїх основних значень загальномовні, тоді як термінологічні значення виступають у їхній структурі у ролі другорядних. Наприклад, загальновживане слово *lot* може вживатися у своєму другорядному значенні у ролі банківського терміна "партия цінних паперів, що є одиницею на фондовій біржі". Терміни ж вже своїми основними значеннями виражають відповідні спеціальні поняття і як правило, мають загальномовні значення (якщо вони їх мають) у ролі другорядних значень. Прикладом може служити термін *deposit*, основне значення якого "депозит, вклад" є термінологічним, тоді як другорядне значення "сховище, відкладення" є загальновживаним.

У своїй статті ми будемо виходити з розуміння терміна як слова, що має термінологічне значення у ролі основного.

Визнання контактів термінологічної лексики із загальновживаною дає також можливість розглядати наведені слова як терміни, котрі носять на собі відбиток контактів із загальновживаною лексикою. В ідеальному випадку терміни - це слова, смислова структура яких вичерпується значеннями, пов'язаними із спеціальною областю знань, типу: *dividend, audit, finance*.

Дискусійним є також питання про те, чи є термінологічність властивістю лексичних одиниць чи їх функцією. Визнання термінологічності властивістю лексичних одиниць приводить багатьох дослідників, як справедливо зазначає В.Г.Гак, до протиставлення терміна загальновживаному слову і навіть загальнолітературному [3, 68].

Ми схилиємось до точки зору тих лінгвістів, котрі зв'язують термінологічність з функцією лексичних одиниць [8, 195].

Виходячи з такого розуміння терміна можливо пояснити властивість одиниць типу *deposit* функціонувати у ролі загальновживаного слова з реалізацією ним одного із другорядних значень. Так у словосполученні *to deposit an eggs* реалізується не основне термінологічне значення слова депозит, а його другорядне загальновживане значення відкладати яйця.

Усе вищесказане приводить до розуміння терміна, як слова, яке у всіх своїх значеннях чи у частині значень виражає спеціальне поняття науки, техніки, виробництва і т.д. і функціонує переважно у спеціальній сфері.

З такого розуміння терміна випливає те, що термінологічна лексика як сукупність термінів певної області знань, може бути представлена двома групами:

- 1) власне терміни (типу *dividend, audit, finance*), котрі, будучи вузькоспеціальними одиницями, функціонують переважно у спеціальній сфері;
- 2) лексичні одиниці, котрі умовно можна назвати загальними термінами типу *deposit*, які функціонують у спеціальній сфері у ролі термінів і в неспеціальній - як правило, як загальновживані слова.

Безперечно, що друга група, котра представлена загальними термінами, містить лексичні одиниці двопланового характеру, котрі обслуговують як спеціальну, так і неспеціальну сфери.

Таким чином, зміни лексичних зв'язків досліджуваними одиницями під час їх функціонування у неспеціальному контексті є не тільки показником наявності у терміна загальновживаного значення, не-пов'язаного з термінологією, але і показником його двоїстого характеру по відношенню до одного і того ж значення, у якому він виступає як термін у спеціальній сфері і як загальне слово у неспеціальній сфері.

З приводу питання про мовну природу термінологічного значення у лінгвістичній літературі також висловлюються різні погляди. Одні дослідники не вважають термінологічне значення лексичним, інші виділяють у терміна два значення: буквальне і термінологічне (мовне і логічне). Буквальним (мовним) значенням терміна визнається лексичне значення слова, що виступає у спеціальній області

знань у ролі терміна, термінологічним (логічним) значенням є екстралінгвістична дефініція (ЕД), котра вказує технічні характеристики спеціального об'єкта, позначеного терміном, і приписується слову з певним лексичним значенням [2; 5; 6].

Ми схилиємось до думки про те, що термінологічне значення за своєю мовною природою визнається лексичним і одним із показників останнього є співвідносність терміна з постійним референтом - спеціальним об'єктом певної області знань.

Виявлення відмінності між ЕД термінологічного значення і словниковим тлумаченням загальноновживаного слова дозволяють говорити про дві форми тлумачення значень - про звичайну і наукову дефініцію. Звичайна дефініція описує об'єкт повсякденного життя словами у загальноновживаних значеннях, наукова дефініція описує спеціальний об'єкт, максимально використовуючи для цього терміни. Але використовувати відмінності між науковими і звичайними дефініціями у якості критерія розмежування термінологічного і загальноновживаного значень не уявляється достатнім.

Незбіг опису значень слова, котре виступає як термін і як загальноновживане слово і котре позначає один і той же об'єкт дійсності відмічав ще Л.В.Щерба, котрий вважав, що у таких випадках слово передає про об'єкт інформацію різного роду [11, 68].

На відміну від загальноновживаного слова, термін є формою існування не рядового, а наукового поняття, його значення залежить від його місця в теорії, його смислової структура елементарніша за смислову структуру загальноновживаного слова.

Зміна системи понять відображається у відповідних формальних і змістовних змінах термінології (збільшенні кількості термінів, зміні їх значень). Тому вивчення змін у термінології певної області знань дає можливість отримувати уявлення про особливості і закономірності розвитку наукової думки.

Необхідність у провірці ступеня відповідності значень термінів відображуваним ними поняттям викликана специфікою терміна - на його власне мовне, лексичне значення накладається понятійне значення. Лексичне і понятійне значення терміна не завжди сумісні. У ролі значення терміна виступає наукове поняття, властивості терміна визначаються специфікою його значення. Термін не може бути службовим словом чи часткою, а може бути тільки повнозначним словом чи сполученням повнозначних слів, а службові слова можуть належати до його структури лише як допоміжні елементи. Сукупність термінів презентує особливий пласт лексики, котрий знаходиться під впливом як системи лексики, так і системи наукових понять, тому у цьому пластові поєднуються і взаємодіють два типи зв'язків: понятійний і мовний. Однак термін, як і загальноновживане слово, є продукт абстрагуючої і узагальнюючої думки, служить для визначення і володіє значенням, є матеріальним за звучанням та написанням, називає предмет і виражає поняття, тим самим відображуючи світ, утворюється за існуючими у мові законами і вступає у зв'язок з іншими словами за законами певної мови. Обидва класи слів (загальноновживані слова та терміни) мають одну і ту ж саму лінгвістичну природу. Будучи образами реальної дійсності, вони покликані позначати позамовні факти, поняття. Термінам, як і загальноновживаним словам, властиві усі види лексико-семантичних зв'язків.

Проте термін, на відміну від загальноновживаного слова, виконує не лише номінативну функцію. Він як лексична одиниця має свій особливий статус. Репрезентуючи поняття науки, термін надалі використовується як засіб пізнання, фіксації, збереження, накопичення і трансляції наукових знань.

Взаємодія загальноновживаної лексики та будь-якої терміносистеми яскраво проявляє себе у тер-І мінологізації значення лексичної одиниці. Термін, утворений у результаті термінологізації, є семантичне вмотивованою лексичною одиницею. Термінологічне значення у загальноновживаному слові може виникати на основі метафоричної чи метонімічної спеціалізації загальноновживаної одиниці. Термінологічне значення, що виникло в результаті метафоричного чи метонімічного перенесення, є за своїм характером таким же конкретним, як і вихідне значення. Термінологічність значення перебуває у прямій залежності від рівня спеціалізації поняття, що асоціюється з цим значенням. Але встановлюючи термінологічність чи нетермінологічність значення, неможливо визначити ступінь спеціалізації поняття, співвідносного із значенням знака у кожному випадку його вживання. Показником терміно-логічності знака, спроможного виконувати термінологічну функцію є сам факт його вживання в спеціальній літературі, поза якою він втрачає функціональну і семантичну специфіку і перестає бути терміном. Міграція загальноновживаного слова у терміносистему спричиняє семантичне перетворення первинного значення, а асиміляція загальноновживаного слова терміносистемою спричиняє появу се-

мантично вмотивованого знака. Ця вмотивованість здійснюється на основі перенесення загальноновживаних значень на нові наукові поняття з допомогою асоціації за подібністю (метафоризація) і на основі перенесення ознаки за суміжністю (метонімізація).

Поряд з процесом міграції загальноновживаного слова у термінологію відбувається і зворотній процес - детермінологізація. Проникнення термінів у лексику загального вжитку спричинене екстралінгвістичними факторами: статус літературної мови, інтелектуальний рівень суспільства, суспільно-політичні умови [8, 206].

Десемантизація терміна, як і будь-якого іншого автосемантичного слова, полягає у тому, що термін не тільки виражає наукове поняття, а ще є пов'язаним з певними уявленнями [4, 37]. Спеціаліст, використовуючи терміни своєї предметної області у професійному мовленні, співвідносить їх перш за все із достатньо глибокими поняттями про явища, властивості і процеси, котрі належать до сфери його компетенції. Уявлення спеціаліста досить конкретні і за своїм змістом наближені до поняття. У процесі інтелектуалізації загальнолітературної мови частина спеціальних слів проникає у мову більшості мовців. Одночасно відбувається зменшення глибини поняття.

Так, на фоні економічних перетворень суспільства запозичена із англійської мови банківська мова стає завдяки теле- і газетним матеріалам широко відомою неспеціалістам. У системі загальноновживаної лексики терміни *credit* - кредит, *banking business* - банківська справа, *future* - ф'ючерсні контракти реалізують тенденцію до спрощення семного складу. Проте як справедливо зауважив ще Л.В.Щерба: "У всякому разі слід пам'ятати, що немає підстав нав'язувати загальній мові поняття, котрі їй зовсім не властиві і котрі - головним чином і вирішальне - не є якими-небудь факторами у процесі мовленнєвого спілкування".

Питання взаємодії загальноновживаної лексики і термінології багато в чому залишається дискусійним, як і підхід до семантики терміна і розбудови термінологічних систем в плані їх унормування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бонелис М.Д. Об основных способах образования горных терминов в современной английской горнорудной терминологии // Вопросы романо-германской филологии. - Москва, 1961. - том XXVI. — С. 204-242.
2. Бурдин С.М. О терминологической лексике // НДВШ. Филологические науки. - 1958. - №4. - С. 16-35.
3. Гак В.Г. Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы в терминологии // Семиотические проблемы языка науки, терминологии и информатики. - М.: Изд-во Московского университета. - 1971. - С. 68-72.
4. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. - М.: Высшая школа, 1987. - 104 с.
5. Канделаки Т.Л. Значение терминов и системы значений научно-технических терминологии // Проблемы языка науки и техники. - М.: Наука, 1970. - С. 5-39.
6. Капанадзе Л.А. Взаимодействие терминологической лексики с общелитературной (на материале совр. русе. яз.): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Моск. гос. пед. ин-т. - М., 1966. - 35 с.
7. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. - М.: Наука, 1961. - 84 с.
8. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. - Львів: Світ, 1994. - 215 с.
9. Хорнунг В. К вопросу отграничения терминологической лексики от общепотребительной // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. - М.: Изд-во Московского университета. - 1971. - С. 333-336.
10. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения). - Львов: Вища школа, 1988. - 157 с.
11. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографTM. Избранные работы по языкознанию и фонетике. — Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. - т. 1. - 168 с.